

La construcció biogràfica de la realitat.

Reflexions sobre la biograficitat d'allò social

Peter Alheit i Bettina Dausien *

Introducció

Els conceptes constructivistes estan de moda: en la psicologia social¹, en els estudis de dones², en les ciències de l'educació³. Ja no causen descrèdit. No obstant això, qui

* PETER ALHEIT es catedràtic de pedagogia en el Seminari Pedagògic, vinculat a la Facultat de Ciències Socials, de la Universitat Georg August de Göttingen, el primer que es va constituir a Alemanya (www.paedsem.uni-goettingen.de). És membre de l'Institut per a la Recerca Aplicada de la Biografia i el Món de Vida (IBL) de la Universitat de Bremen (www.ibl.uni-bremen.de), que s'integra en la Xarxa Interuniversitària homònima (INBL) (www.inbl.de). Durant molts anys fou coordinador de la Societat Europea per a la Recerca en Educació d'Adults (ESREA, Xarxa Història de Vida i Biografia).

BETTINA DAUSIEN es professora de la Universitat de Bielefeld i membre de l'INBL. Coordina la Xarxa Història de Vida i Biografia d'ESREA i presideix la secció «Recerca biogràfica» de la Societat Alemanya de Sociologia (DGS).

¹ Vegeu, com a síntesi, Watzlawick, 1994.

² Vegeu, com a síntesi, Lorber & Farrell (eds.) 1991; vegeu detalladament la nostra contraposició en la tercera part d'aquest article.

³ Vegeu, com a síntesi, la discussió extraordinàriament productiva i interessant en l'àmbit de la formació contínua (per exemple: Siebert, 1996; Arnold, 1995; Schäffer, 1995).

empre sociològicament l'etiqueta «construcció»⁴ està obligat a la claredat en la definició i a la precisió en les idees teòriques que estiguen connectades amb ella⁵.

En la investigació biogràfica tampoc no resulten nous els plantejaments constructivistes. En un article altament interessant, Uwe Schimank (1988), en connexió amb el concepte d'«autopoiesi» de Luhmann ha defés la tesi provocadora de què «la relació entre la comunicació social, a la que està exposada una persona, i la seua consciència biogràfica» ha de ser entesa «de manera estrictament *constructivista*» (Schimank, 1988: 58). «La construcció de la biografia pròpia es realitza per mitjà d'una persona –diu Schimank– autònoma, en el sentit radical del terme. Tota influència de l'entorn social, ja tinga una finalitat o no tinga intenció, és reelaborada conforme a les estructures internes del sistema personal; en certa manera, aquests sistema personal és alcançat i escortat per *withinputs* que només poden assolir un significat biogràfic.» (*ibid.*)

Aquesta idea pot tornar plausible una sèrie de fenòmens empíricament observables, com ara, el fet trivial que determinades influències socials produeixen precisament efectes contraris als què els mateixos *inputs* causen en una altra biografia. Per tant, el fet que les «comunicacions socials», com s'expressa Schimank, hagen de ser conceptualitzades abans com *intakes* autoreferencials que com a *inputs* que produeixen *outputs* esperables, es mostra de manera convincent. Per cert que l'intel·ligent tractat de Schimank no ens deixa clar de quina manera procedeix, per la seua banda, el *code* singular de l'elaboració biogràfica de l'experiència, com, en la perspectiva temporal, ha de ser pensat ja com «constituït» per mitjà d'interaccions socials, o de quina manera, en una vida viscuda, estructura i emergència, constitució social i construcció social, es configuren amb una barreja específica.

⁴ Pertany certament a aquest context la remissió al llibre, la data d'aparició del qual es remunta a unes tres dècades i extraordinàriament influent per a la sociologia del coneixement, *The Social Construction of Reality*, de Peter L. Berger i Thomas Luckmann (1967), i al seu important llegat teòric. Queda oberta la qüestió de si aquest llibre en veritat torna supèrflua la neoconceptualització sociològica d'un concepte de «construcció» desenvolupat interdisciplinàriament. Hans Georg Soeffner, qui, d'altra banda, tindria a tall d'exemple suposades reminiscències de Berger i Luckmann (Soeffner, 1992), hauria de ser citat per la seua important polèmica contra la recepció sociològica del constructivisme radical –p. ex., en el cas de Luhmann– (*ibid.*, 478 s.).

⁵ Amb això no es tracta automàticament d'una reelaboració sistemàtica de les tesis del constructivisme radical en connexió amb Heinz von Foerster i Ernst von Glasersfeld; cfr. un panorama sobre això en Schmidt (ed.), 1987. Potser seria desitjable una explicació clara i objectiva de les innovacions conceptuals hi vinculades en el context de la sociologia.

Els arguments següents tenen la pretensió prudent de seguir la pista a aquest difícil problema sociològic. Per tant, ha de ser discutida en primer lloc la suggeridora influència de la moderna neurobiologia (1). En connexió amb açò, volem tractar les innovacions i estretons d'una teoria de la biografia reformulada teòricament (2). El seu bloqueig de l'autoreferencialitat es dilucidarà de forma particularment clara en el problema de la construcció social del «gènere», amb la qual cosa ens trobem ja en els límits del concepte de construcció interaccionista (3). Des d'aquest discurs teòric desenvoluparem el nostre propi concepte (4), que està vinculat, almenys implícitament, amb el concepte de «biograficitat», la utilitat pragmàtica del qual hem discutit detalladament en altres llocs⁶.

1. Propostes i qüestions obertes del constructivisme neurobiològic

La crítica a la reconstrucció autobiogràfica de la realitat social, que precisament ha estat articulada en la sociologia, el reprotxe que es tracta d'una simple il·lusió (Bourdieu, 1990) o, fins i tot, una mitologització del curs de la vida «real» (Osterland, 1983), recupera un debat clàssic de l'epistemologia moderna: la percepció de la realitat des del punt de vista del narrador biogràfic estaria adherida a allò subjectiu i a allò particular, i semblaria qüestionable que, a partir d'això, es pogueren aconseguir coneixements generals sobre la realitat social.

Aquesta posició, orientada almenys implícitament en la perspectiva epistemològica del racionalisme crític, que també ha influït en l'acció quotidiana de les societats modernes, es presenta des de l'angle de visió de la investigació més recent de la neurobiologia, almenys, com necessitada d'un complement⁷. Front a tota desconfiança sobre l'exactitud de la percepció subjectiva –precisament si establim l'escissió temporal considerada entre resultat i

⁶ Vegeu, com a síntesi, Alheit, 1990a, 1990b, 1993b; Dausien, 1996a; Alheit & Dausien, 1996.

⁷ Ens referim ací en primer lloc als treballs de Humberto R. Maturana i els seus col·laboradors (com a síntesi: Maturana, 1970, 1978, 1987a, 1987b; Maturana & Varela, 1975, 1987; Varela, 1979, 1981, 1987; Varela, Maturana & Uribe, 1974), i a la sèrie d'estudis, en part coincident i en part discrepant, del grup de recerca al voltant de Gerhard Roth (p. ex., Roth, 1985, 1987a, 1987b; Roth & Schwegler (eds.), 1981; an der Heiden, Roth & Schwegler, 1986).

recapitulació—, es manté completament no problematitzat el fet que la memòria (en general: el cervell com «òrgan de percepció» sintètic) tinga un accés immediat a la realitat.

Precisament aquest escepticisme resulta no obstant necessari, si es considera amb la neurologia més recent el procés de percepció des de, per dir-ho així, la perspectiva del cervell. Perquè llavors les informacions dels diferents òrgans sensorials es presenten no com a impressions immediates dels ulls, de les oïdes, de l'òrgan olfatiu o gustatiu, sinó com a informacions neuronals principalment inespecífiques, que només són empleades pel cervell com «impressions sensorials» clares. «Per al cervell existeixen només missatges neuronals, que procedeixen dels òrgans sensorials, però no els òrgans sensorials mateixos, com tampoc existeix per a l'espectador d'una imatge televisiva la càmera.» (Roth, 1987a: 234).

La possibilitat del cervell de procedir a una adscripció en certa manera «correcta» de significats resulta només d'una diferenciació espacial relativament primerenca dels estadis d'excitació transmesos neuronalment. Per exemple, tots els impulsos neuronals, que són elaborats en el còrtex principal posterior, són interpretats com a impulsos *visuals*. Així, també serien «percebuts» com a informacions del sentit de la vista, per exemple, com a color roig, si els impulsos neuronals d'aquesta part cerebral no hagueren estat transmesos per mitjà dels ulls, sinó que procediren de la manipulació del còrtex principal posterior per mitjà d'elèctrodes introduïts artificialment. «Tot açò condueix a la constatació, digna de consideració, que el cervell, en compte d'estar obert al món, és un sistema cognitivament tancat en si mateix, que interpreta i avalua segons criteris desenvolupats per ell senyals neuronals, de l'origen i significat vertader del qual no sap absolutament res que siga fiable.» (Roth, 1987a: 235).

Per cert que mentres el cervell es comporta de manera autoreferencial, en un sentit radical, i no reflecteix la realitat, sinó que la construeix, crea també criteris per a la supervisió dels resultats de la seua construcció. Perquè, per a poder sobreviure, el cervell necessita no sols *un* món cognitiu, sinó tres «mons» al mateix temps: un món que ens envolta, i que es podria denominar el *món còsic*, una mena de *món corporal*, que es refereix a les experiències sensorials i motores amb el nostre cos, i el món no corpori dels nostres pensaments i sentiments (cfr. *ibid.*, 236 ss.). Aquests mons estan en relació uns amb altres, formen uns per a altres dimensions interiors i exteriors i es corregeixen, en certa manera, recíprocament, encara

que, en sentit estricte, només siguen un constructe cognitiu, que no té, per tant, cap vincle *immediat* amb allò «extern» real i material.

Gerhard Roth ha comparat el nostre cervell amb una persona que viatja per un país estrany, la llengua del qual no comprén i que, per això, no pot prescindir d'un intèrpret (cfr. *ibid.*, 242 ss.). Per a l'avaluació de la formalitat del traductor, la persona té a la seua disposició múltiples estratègies: pot, per exemple, en situacions precedents, haver fet experiències determinades amb l'intèrpret, que li garanteixen la seua fiabilitat de mediador cultural. També l'organització del nostre cervell remet a una herència filogenètica remotament datada i que evidentment ha aconseguit un èxit màxim. Els «rendiments de l'intèrpret» guanyen, per tant, bestretes de confiança. La persona podria també sotmetre a control *múltiples* intèrprets. També el nostre cervell confia en aquesta estratègia quan per ratificar un únic estat de coses són activades múltiples àrees sensorials. Aquell viatjant té finalment la possibilitat de comparar cada informació afegida pel traductor amb les informacions ja disponibles i supervisar la seua consistència. En el cervell, aquesta funció s'encarrega a la memòria.

Però açò no significa de cap manera que l'autoreferencialitat estricta condueca a un aïllament del cervell de les influències externes. Tals «pertorbacions» (Maturana & Varela) han de ser reelaborades permanentment i, per descomptat, modifiquen tot el sistema de reelaboració. No obstant això, no influeixen segons les lleis de quan de «penetrant» resulten, sinó exclusivament segons les regles internes, desenvolupades fins llavors, del sistema (cfr. Maturana & Varela, 1987: 108 s.). Aquesta disposició sembla garantir, en entorns que resulten cada vegada més complexos, tant oportunitats de supervivència essencialment més eficaces, com l'obertura al món principalment dels dispositius de percepció⁸.

Desafiant a aquest concepte neurobiològic de cognició està la representació que tota reelaboració de la realitat, i també, evidentment, la recapitulació de l'experiència biogràfica, ha de ser considerada com un rendiment autoreferencial del sistema cognitiu. Del mode més amable es presenta, en efecte, el fet que en les obres dels defensors d'aquests atractives tesis es mantinga encara el dissens sobre quant estrictament pugui ser cada procés connectat i explicat, filogenèticament i ontogenèticament, amb el principi de l'autopoiesi. Mentres que per a Humberto

⁸ Vegeu detalladament Roth, 1985, 1987a; Maturana & Varela, 1987.

Maturana, l'autèntic descobridor de les idees d'aquesta concepció, posa a l'una la vida i la cognició i reclama per a ambdós el principi de l'autoproducció i l'autoconservació circular (autopoiesi), el grup d'investigació al voltant de Gerhard Roth, per exemple, accentua el caràcter només *relativament* autopoietic de tot organisme, que també és definit sempre pels seus entorns (an der Heiden; Roth & Schwegler, 1986), i que consisteix a més en una *diferenciació estructural*, condicionada per l'evolució, entre el principi d'autoconservació de l'organisme complet i els modes de funció, certament autoreferencials però de cap manera autopoietics, del sistema nerviós superior (Roth, 1987b: 266 ss.). Emfatitzant-ho més encara: la cognició és, considerada neurobiològicament, tant més capaç de rendiment per a l'autopoiesi de l'organisme, com més lliure roman de les coaccions de l'autoproducció i autoconservació circulars dels seus components. És a dir, aquesta propietat fa possible els processos d'aprenentatge, que tot sistema cognitiu ha de desenvolupar «autoexplicativament». «La circumstància que el sistema cognitiu no siga autopoietic, per tant, constitueix per a un individu [...] la possibilitat del desplegament autoreferencial, però al mateix temps la necessitat de començar individualment sempre de nou “des del principi”» (*ibid.*, 281). Aquest «sempre-de-nou-des del-principi» és en el fons idèntic amb la singularitat dels respectius processos biogràfics. Sobre aquestes afinitats en les concepcions entre les idees crítiques de la recent discussió neurobiològica i la investigació sociològica de les biografies tornarem més avant de manera explícita.

Des del punt de vista de la teoria de la biografia resulta rellevant sens dubte el descobriment que la reelaboració cognitiva de la realitat, açò és, el fet que les prestacions sintètiques de codificació del nostre cervell estiguen estructurades *autoreferencialment*, es poden determinar precisament no per mitjà del caràcter de les influències externes, sinó només gràcies a una «lògica» interna ja existent amb antelació. No obstant això, aquest procés –si se segueix Gerhard Roth i el seu grup de treball– no sembla precisament «autopoietic», sinó dependre d'una autopoiesi relativa d'una estructura sistèmica circumdant (organisme), la supervivència del qual s'aprofita, d'altra banda, dels rendiments autoreferencials del cervell. El que té a veure, en certa manera, amb l'autonomia (interna) relativa d'una estructura principalment de dependència –un model altament interessant, sens dubte, des de la perspectiva sociològica.

2. Apories respecte de la concepció de les explicacions teoriciobiogràfiques de la teoria de sistemes

Una certa radicalització sociològica experimenta, sens dubte, el debat del constructivisme en la teoria de sistemes més recent. Per això, ens ha d'interessar menys ací el fet que Luhmann modificara dràsticament amb la seua «teoria dels sistemes autoreferencials» (Luhmann, 1984: 24) la relació de sistema i entorn que havia desenvolupat anteriorment. La diferenciació interna del sistema ja no és interpretada com resultat d'una pressió cap a la complexitat condicionada per l'entorn, sinó exclusivament com a efecte d'operacions autoreferencials (*ibid.*, 25). La connexió amb el concepte d'«autopoiesi» de Maturana relativitza la dinàmica de contingència i selectivitat en favor d'una «autoreferència concurrent», com diu Luhmann⁹. Per als nostres objectius només són d'interés, potser, aquells aspectes del desenvolupament de la teoria, que es poden referir immediatament a les qüestions teoriciobiogràfiques.

Per això sembla raonable que una vegada més se sintetitze succintament l'èmfasi decisiu del diagnòstic de la modernitat de Luhmann. La diferenciació primària, vertical, de les societats premodernes, que assigna als actors socials, prescindint dels casos excepcionals, el seu lloc clar en un sistema parcial de la societat (cfr. Luhmann, 1980: 30), deixà pas a una diferenciació funcional, en la qual els sistemes socials parcials, com l'economia, la família, la política, el dret, la religió o l'educació, es troben uns junt amb altres, i els individus necessiten integrar-se *al mateix temps* en una multiplicitat de sistemes parcials (més detalladament: Nassehi, 1994b). Amb això, l'autocomprensió dels actors socials ja no està determinada per la seua ubicació clara en un camp social estructurat jeràrquicament, sinó, en certa manera, gràcies a l'autodescripció individual: «Per tant, la identitat de la persona es fonamenta no en el principi de la diferenciació social; es disposa, potser, d'una manera transversal a ell.» (Nassehi & Weber, 1990: 164).

⁹ *Ibid.*, 605. D'altra banda, sembla en tot cas secundari per a aquesta projecció teòrica si, amb això, Luhmann es va apropar involuntàriament a la filosofia clàssica de la consciència, com Wagner i Ziprian (1992) demostren en un anàlisi interessant.

Aquesta «multiinclusivitat» (Nassehi & Weber), que fa impossible que s'abaste la identitat des de la pertinença simple a un sistema parcial de la societat moderna, força a l'individu a l'autoobservació i a l'autodescripció permanents, és a dir, a la reelaboració autoreferencial de l'experiència social. I el que en la teoria clàssica de la socialització havia estat descrit com «balanç» entre la identitat social i la personal (vegeu, en síntesi, Krappmann, 1982), es mostra des de la perspectiva de la teoria de sistemes com un reflex més senzill del fet que els moderns actors socials estan obligats «a dividir-se en múltiples jos, en múltiples identitats, en múltiples personalitats, per a poder donar compte de la majoria d'entorns socials i de les distincions de les demandes.» (Luhmann, 1989: 223). El desdoblament en parts de la identitat socials i personals és, en veritat, un resultat «de l'autoobservació autoreferencial del sistema psíquic» (Nassehi & Weber, 1990: 165).

Evidentment queda plantejada la qüestió de com allò «social» en general pot convertir-se en objecte de l'autodescripció. La concepció que s'ha presentat de les idees neurobiològiques sobre la cognició, segons la qual l'«autoconsciència reflexiva» (Schimank) dels actors socials no hauria de ser considerada com «observació de l'entorn autoreferencial, açò és, la construcció d'un món intern amb els materials del món extern, sinó [com] l'autoobservació autoreferencial, és a dir, la construcció d'un món intern particular amb els materials del món intern» (Schimank, 1988: 61), no soluciona la problemàtica de la procedència d'aquells «materials del món intern».

Efectivament, Luhmann i els seus continuadors recorren a una jerarquitització dels fenòmens de la consciència¹⁰. «El fenomen primari és l'enorme nombre de les vivències i accions ocasionades externament o interna», que, es mantenen en una continuïtat de la consciència i, en aquest sentit, es poden relacionar unes amb les altres, encara que no formen cap connexió de sentit, perquè resulta impossible harmonitzar cada una amb les altres.» (Luhmann & Schorr, 1982: 237). Una mena d'«autoconsciència basal» (Schimank) ha de ser, en certa manera, «refrenada» per mitjà de la reflexivitat. El fet que aquest procés no discórrega exempt de

¹⁰ Per això és relativament insignificant que tal matisació forme part naturalment a l'inventari de la filosofia clàssica de la consciència; també la remissió de Schimank a Tugendhat (1988: 69, nota 11) o el recurs més erudit de Nassehi i Weber a Husserl i Bergson (1990: 156 ss.) proven la connexió amb el llegat de la filosofia de la consciència i reforcen l'escepticisme enfront d'una aprioricitat de l'autopoiesi dels sistemes físics (cfr. sobre això també la crítica prudent a Luhmann en Nassehi & Weber, 1990: 166).

contradiccions, sinó que estiga influït dràsticament per «condicions de l'entorn» pot ser mostrat sense dificultat en el constructe auxiliar de Schimank de l'«incrementarisme biogràfic» (Schimank, 1988: 67 s.). Perquè la «dinàmica evolutiva de la transitorietat biogràfica sobre el pla de l'autoconsciència basal» (ibid., 67), la sorprenent reformulació inespecífica de Schimank per a la influència del canvi social en les societats modernes modernitzades, descriu la disposició biogràfica del «anar-tirant» (Schimank) respecte de les condicions externes que es converteixen en arriscades. Ací va introduir allò social, en certa manera, per la porta de darrere, en l'autodescripció autoreferencial del sistema psíquic, sense que resultara integrat en la *concepció*.

Una raó molt decisiva per a aquest punt cec de les concepcions biogràfiques de la teoria de sistemes és la hipòstasi acrítica de l'autopoiesi de la consciència en l'obra de Luhmann. En la teoria de sistemes, els processos de la consciència –començant per les operacions basals i fins a les etapes superiors de les autodescripcions i les autoobservacions– són concebuts com si es produïren de manera circular i es construïren a ells mateixos. En certa manera, Luhmann reproduïx ací, en el pla sociològic, un punt feble que havia limitat ja neurobiològicament la idea emfàtica d'autopoiesi de Maturana: el bloqueig en comprendre el fet que el cervell siga funcional precisament per a l'autopoiesi de tot l'organisme, quan, per la seua banda, «es troba lliure» d'autopoiesi, és a dir, no està forçat a l'autofabricació i a l'autoreproducció dels seus components (cfr., sobre aquest tema, de nou Roth 1987b). Açò no desmenteix en absolut el caràcter autoreferencial de les seues operacions, però permet una *obertura* sistemàtica per a un «exterior» que es concep com sempre –de la mateixa manera que una semàntica que fera balanç de la *pertorbació* del *coping* extern e «intern», encara que les influències externes puguen ser reelaborades autoreferencialment, manté, no obstant, com la seua característica pròpia el fet que, després de l'elaboració, és encara possible la descodificació semàntica.

Es pot construir un paral·lelisme respecte de la concepció entre la biografia i l'entorn social. Les biografies posseeixen l'estructura d'una *autoreferencialitat oberta cap a fora*. Aquesta obertura «a la societat» pressuposa una semàntica comuna¹¹, que fa allò «social»

¹¹ Habermas, des de la perspectiva de la teoria del discurs, ha actualitzat aquest problema en una crítica dels principis de la teoria de sistemes: «Els sistemes semànticament tancats no poden ser motivats a trobar per les seues pròpies forces el llenguatge comú que els cal per a la percepció i l'articulació de rellevàncies i criteris concernents a la societat global» (Habermas, 1992a: 42; trad. cast. Habermas, 1998: 432).

codificable respecte d'allò biogràfic i allò «biogràfic» transferible respecte d'allò social. Volem mostrar amb l'exemple de la categoria «gènere» com allò «social» irromp evidentment en el sistema personal i es presenta necessàriament la suposició d'una semàntica interactiva entre individu i societat. Ací quedaran demostrats els límits de la concepció biogràfica de la teoria de sistemes de manera plàstica.

3. Construcció vs. deconstrucció: *Doing gender* com a pedra de toc del constructivisme sociològic

Abans que siguin discutits a continuació els punts d'una versió explícitament *socialconstructivista* amb l'exemple del discurs actual sobre la (de)construcció del gènere, sembla justificat reproduir succintament algunes de les línies d'argumentació d'aquest debat¹²; després que els estudis de dones en la República Federal d'Alemanya estigueren concentrats en els anys vuitanta en la controvèrsia d'*igualtat i diferència* (vegeu, com a síntesi, Gerhard (ed.), 1990; Knapp, 1994), ambdues posicions han estat desafiades des de fa algun temps pels arguments *(de)constructivistes*¹³, que, en general, posen en dubte la validesa de la categoria «gènere». El punt central és l'anomenada «hipòtesi nul·la» (cfr., en particular, Hagemann-White, 1984, 1988), que –més radical que totes les posicions anteriors– parteix de què no hi ha cap criteri biològic clar que justifiqui aquella classificació estrictament binària de la dualitat de gèneres, que ens sembla tan evident (cfr. Gildemeister & Wetterer, 1992). Dit de manera simple, la distinció de dones i hòmens no és ja, des del pla biològic, un «fet natural» inqüestionablement

¹². La discussió duta a terme sota eixa etiqueta i en part molt controvertida, no és seguida en el marc del present article en la seua especificitat i dinàmica pròpia. Per això, per donar una idea dels debats, es remet a la bibliografia següent: Butler, 1991a,b, 1994; Gildemeister & Wetterer, 1992; Haas (ed.), 1995; Lorber & Farrell (ed.), 1991; Maihofer, 1994, 1995; Nicholson, 1994; Venedor de panses & Braun (ed.), 1995; Wetterer (ed.), 1995; Wobbe & Lindemann (ed.), 1994. Que les controvèrsies no només han estat determinades pel seu contingut, sinó que també tenen a veure, entre altres circumstàncies, per les relacions generacionals de les defensores de les propostes feministes, ha estat indicat per Angelika Wetterer (1995a: 224) respecte dels estudis de dones en la República Federal d'Alemanya.

donat. La hipòtesi provocadora es fonamenta, d'una banda, per mitjà d'estudis sobre la variabilitat històrica i cultural dels discursos de gènere¹⁴ i, d'altra banda, gràcies a investigacions de les ciències naturals que proven que el gènere no està organitzat ni unidimensionalment, ni dicotòmic¹⁵.

Però si en la qüestió de la determinació de gènere no hi ha un criteri biològic realment selectiu, sinó múltiples solapaments i variacions, llavors fins i tot la classificació dicotòmica de gènere en el naixement d'un bebé¹⁶ seria recognoscible com una *convenció social*. La construcció de la dualitat de gèneres estableix determinats criteris biològics com a indicadors i precisament no es fonamenta sobre ells (cfr. Gildemeister & Wetterer, 1992).

Resulta evident el que aquesta manera de veure l'assumpte troba sobretot en aquelles «posicions de la diferència», que veien en la particular dotació biològica de la dona, sobretot en la seua capacitat de parir, la base per a la divisió del treball existent i per a les relació de poder patriarcal, però també el fonament per a una política de la identitat d'una «feminitat» determinada positivament. Els punts de la crítica constructivista consisteixen en la demostració del biologisme reforçat que hi ha precisament en les posicions considerades crítiques, que creien

¹³ En aquest punt, la contribució inicial de Judith Butler (1991a) va tindre una funció inicial important (cfr. l'enfrontament amb la seua posició en el corresponent quadern temàtic dels *Feministischen Studien* (any 11/1993, quadern 2).

¹⁴ Cfr., per exemple, Laqueur (1992), qui demostra que en les ciències naturals dominà fins al segle XVIII exclusivament un «model d'unigènere», en el qual els òrgans masculins i femenins només són considerats com a pols d'expressions diferents d'un continu característic. Honegger (1991) reconstrueix la manera com s'ha format el model de gènere, estrictament binari i jeràrquic, en les tendències del desenvolupament de la ciència i també en el discurs de les ciències humanes i socials. Dubten (1987, 1991) mostra fins i tot com s'ha modificat també la percepció i la sensació del cos en el procés històric.

¹⁵ La biologia moderna parteix des de fa temps del fet que els criteris que hi ha per distingir la determinació del gènere (cromosomes, gònades, composició hormonal, morfologia) se li presenten més com una gradació continuada que com una dicotomia, la qual cosa no resultaria de cap manera congruent amb la determinació del gènere (cfr., de manera resumida, Christiansen, 1995).

¹⁶ Cfr., sobre aquest tema, West & Zimmerman (1987), que distingeixen tres aspectes de la construcció social del gènere: la classificació del naixement, que és única, del gènere corporal (*sex*); l'ordenació social per a un dels dos gèneres definits corporalment (*sex category*), que, per regla general, ratifica la classificació del naixement, però que també pot diferir, com en els casos de transexualitat (cfr. Hirschauer, 1993b; Lindemann, 1993b); i finalment el gènere social (*gender*), que ha de ser interpretat com el procés de «*doing gender*», com l'acció quotidiana contínua i normal, amb la que les actrius i els actors [socials] reproduïxen la categoria de gènere. El fet que la dicotomia socialment definida del gènere siga asimètrica, és a dir, que estiga estructurada des del principi de manera jeràrquica, es mostra ja en el pla de la classificació del gènere. Com Kessler & McKenna han descobert, la determinació genital s'orienta exclusivament a la presència o no presència del penis. L'etiqueta «femení, -a» no està definida gràcies a un criteri positiu (p. ex. «presència de vagina»), sinó per mitjà de l'absència del «masculí».

haver resolt ja el problema amb la distinció de *sex* i *gender*¹⁷. Gildemeister i Wetterer criden l'atenció en la seua influent contribució sobre la construcció del gènere (1992) sobre el perill de la reificació del model binari de gènere dominant, que també està ocult encara en eixa diferenciació. Per mitjà de la insistència irreflexiva en la categoria residual *sex* –que se suposa «purament biològica»– la investigació feminista també va contribuir a l'estabilització i la reproducció del constructe de la dualitat de gèneres i a actualitzar a més la lògica dualista de naturalesa i cultura¹⁸. Al contrari, les autores defenen una perspectiva radicalment constructivista, que ha d'obrir el camí, teòricament i política, per a la deconstrucció.

Aquest pas no és en absolut una conseqüència «automàtica». L'evidència que el gènere és, en un sentit radical, una construcció social podria induir a la conclusió precipitada de què el constructe seria modificable per mitjà de nous models de pensament o llenguatge o pràctiques subversives. Hirschauer (1993a: 56) prevé ací, de manera adequada, contra les «equivocacions ontològiques i voluntaristes»¹⁹. La relativa distància experiencial de les tesis constructivistes faria que apareguera la dualitat de gèneres fins i tot com quelcom en certa manera «irreal», que ja es tindria que «de-construir» sense cap problema, per mitjà de l'esforç (individual) del pensament. Aquesta conclusió precipitada ha estat suggerida sobretot per les argumentacions, orientades segons la teoria del discurs, en relació a Butler²⁰, que s'inclinen a considerar les construccions socials com a estructures simbòliques, relativament independents, com «efectes discursius», que se «precipiten» com a constructes ideològics en les ments dels

Aquest fal·luscentrisme es pot comprovar també en múltiples facetes d'altres plans de la determinació del gènere (cfr. Gildemeister & Wetterer, 1992, en particular pp. 233 ss.).

¹⁷ En primer lloc són considerades aquelles posicions explicatives, concebudes des de la perspectiva de la teoria de la socialització, en les quals la «segona naturalesa» adquirida és concebuda tan estructuralment com el dualisme biològic al qual s'enfronten. Aitals concepcions alcen sospites sovint sobre l'ús de l'adjectiu «femení, -a», com, per exemple, la «capacitat de treball femenina» (cfr., com a síntesi, l'enfrontament crític en Gildemeister & Wetterer, 1992: 217 ss., i Knapp, 1987), o el debat al voltant d'una «moral femenina» (cfr., com a síntesi, Nunner-Winkler (ed.), 1991).

¹⁸ No podem entrar ací en les conseqüències epistemològiques d'aquest debat, que per al desenvolupament continu dels estudis de dones, almenys, resulta tan important com els conceptes que inclou.

¹⁹ Que s'expressarien, per exemple, en la qüestió de quants gèneres hi ha «realment» o com podria ser pensat i «fet» el gènere més enllà del model dualista.

²⁰ Aquesta crítica aconsegueix de manera més potent a la recepció «ideologicocrítica» dels textos que a la posició mateixa de Judith Butler. La proposta de Butler no és «incorporal». En relació a la cèlebre tesi de Simone de Beauvoir que nosaltres i nosaltres no som o tenim el nostre gènere, sinó que només «hi esdevenim» (cfr. Butler, 1991b: 56 ss.), caracteritza el gènere com «mode(s) actual(s) d'organitzar normes culturals passades i futures, de

individus. Per això, les estratègies de que es deriven –en contra de la seua pròpia intenció antiessencialista– cometen l’error que els constructes socials siguen «ficcions» i posseeixen menys força d’obligació que les condicions biològiques²¹.

Però fins i tot la relació pot ser establida en sentit invers. La tesi afirma llavors que el gènere és precisament una categoria de classificació tan estable perquè no està fonamentada merament per una característica biològica, sinó que està inserida de múltiples maneres en les estructures de la societat (cfr. Dausien, 1996b). D’aquesta manera, per cert, tindríem primer que aprendre a comprendre exactament aquell procés de la construcció social abans que poguérem desenvolupar la proposta de la deconstrucció.

En aquest punt, la discussió feminista resulta immediatament interessant per al nostre tema. Gildemeister i Wetterer (1992) proposen una perspectiva d’investigació que concep la deconstrucció abans que res com una *re-construcció* científica²². Reclamen analitzar la «classificació de gèneres com un patró generatiu de la producció de l’orde social» (*ibid.*, 229). Amb això desplacen el mode de la *construcció* mateix al punt central. No és considerat ni com a acte cognitiu d’una consciència individual, ni com «efecte» d’un discurs sense subjecte, sinó com a *praxi social*, amb la qual cosa els individus produeixen i reproduïxen contínuament en les seues accions quotidianes la categoria del gènere (en la forma de la dualitat de gèneres). L’anàlisi del gènere social ha estat, en certa manera, convertit en procés en el concepte del *doing gender* (West & Zimmerman, 1987).

En aquesta posició, que s’inclou explícitament en la tradició de la teoria de l’acció de l’interaccionisme simbòlic i de l’etnometodologia, els *processos d’interacció* i no els individus («sistemes personals» tancats) s’han convertit, en certa manera, en les «unitats bàsiques» de l’anàlisi (empíric). Estudis sobre, per exemple, l’«experiment crucial» de la

situar-se en i per mitjà d’aquestes normes, per tant, [com] un(s) mode(s) actiu(s) de viure el seu cos en el món» (*ibid.*, 60; per a una ampliació d’este aspecte, cfr. també Maihofer, 1995).

²¹ Es mantenen en el cercle lògic en què es troben, que no hi ha cap «objecte de coneixement» (ací, el *gènere*) fora de la construcció del coneixement (vegeu *supra*). Ací ens trobem novament les apories de la concepció d’un sistema autopoietic de consciència.

²² Cfr. a més la posició de Hirschauer (1993a), qui, de manera semblant a Gildemeister i Wetterer, considera la qüestió de la deconstrucció en primera instància com una reconstrucció empíricament fundada i amb el seu propi estudi sobre la transsexualitat (1993b) ofereix una contribució a la qüestió.

transsexualitat²³ posen al descobert les regles subtils amb què els individus «exposen» la seua pertinença a ambdós gèneres en diferents camps d'acció i situacions quotidianes i amb això les ratifiquen *en passant*, però també les varien en determinats àmbits. Aquests pràctiques i regles quotidianes només són accessibles de manera limitada per a la consciència dels actors. Ells actuen en gran part segons rutines, que només estan a disposició quan apareixen «pertorbacions», quan són forçats a prendre part de processos d'interacció inesperats o desconeguts, a reflexionar sobre les seues pròpies accions, com, per exemple, quan una persona amb una història corporal «masculina» i una identitat «femenina» aprén el maneig flexible de les regles que necessita per poder, en situacions socials, interactuar de manera satisfactòria com a «dona» amb altres persones. Precisament per això, aquest «saber» sobre les regles del *doing gender* és tan efectiu, perquè en circumstàncies normals roman en gran part de manera precognitiva, com un saber experiencial d'innombrables situacions d'interacció que resulta efectiu, en certa manera, en cada nova situació d'acció i que, per això, es presenta al subjecte que actua com «inqüestionablement donat», com «natural» (cfr. Schütz & Luckmann, 1979).

Com mostra Erving Goffman en el seu estudi, encara actual, de 1977, concerneixen a les regles del *doing gender* precisament aquelles característiques presumptament simples, que semblen ser «purament biològiques», com l'estatura. La relació que es presenta com «natural» a la consciència quotidiana d'«home major; dona menor» és només el resultat, produït de manera interactiva en el procés de la formació de parelles, d'un sistema de regles socials subtils, que actua «a esquenes» dels participants (cfr. Goffman, 1994: 141 ss.) i a això condueix el que siguen buscades o escenificades situacions socials selectives «en les quals hòmens i dones poden exercitar prèviament, de manera eficaç i contraposada la seua “naturalesa” suposadament distinta» (*ibid.*, 143)²⁴. A resultats comparables arriba Helga Kotthoff (1994) en el cas de l'entonació de veu. El procés de construcció dels codis de gènere binaris s'ha de remuntar als seus orígens, fins a les ramificacions de les situacions d'acció

²³ Cfr. Garfinkel, 1967; Kessler & McKenna, 1978; Hirschauer, 1993b; Lindemann, 1993b.

²⁴ Respecte a l'estatura, que no és pròpiament un factor independent de l'entorn, hi ha diferències exclusivament dels valors mitjans entre els ambdós grups de gènere, que són clarament més insignificants que la variança dins dels grups. La formació de parelles en què la dona fóra major que l'home seria ja possible en la pràctica en un gran nombre de casos. Que això continue sent la «excepció», està garantit per les normes socials i les subtils estratègies de l'acció.

quotidianes i la seua «corporalitat»²⁵. El gènere és, en aquest sentit, «omnirelevant» (cfr. Garfinkel, 1967: 118).

Els exemples mostren que, d'una banda, els processos socials de construcció estan assignats en gran manera a l'autoorganització flexible dels individus, que s'han de reconstruir novament una vegada i una altra respectivament com a dona o com a home, en situacions quotidianes canviant i amb referències i àmbits funcionals i personals molt distints. D'altra banda, ha quedat clar alhora que aquest procés està localitzat en certa manera en la interacció «entre» els actors socials.

Fins aquest punt, els resultats sobre la construcció del gènere podrien ser llegits com una comprovació intuïtiva i convincent del model indicat d'una autoreferencialitat obert cap a fora. Ara bé, l'exemple ens porta un pas més enllà. Si acceptem la tesi de la construcció interactiva del gènere, llavors es planteja la qüestió de les *regles* d'eixa construcció. És clar que no es tracta d'un model rígid, que està «superposat» als individus. D'altra banda, les regles tampoc són arbitràriament variables de situació en situació. Goffman indica que els actors en la seua acció interactiva estan inclosos en *marcs socials* sobreordenats, que ofereixen determinats conjunts de regles a cada situació. Així, a tall d'exemple, en una situació definida com a «joc» eròtic regeixen en part regles diferents que en una situació d'una demanda en el mercat de treball²⁶.

Doncs bé, també darrere dels marcs que s'estenen a les situacions semblen amagar-se unes estructures generatives ampliades. Goffman proporciona exemples convincents sobre com els membres de la societat, en els tipus més diferents de situacions quotidianes, produeixen una vegada i una altra les mateixes relacions de gènere jeràrquiques: en la professió, en la família o en el matrimoni, en l'esport o en el temps lliure, en la utilització d'espais públics, en la recerca de bars o lavabos, flirteiant, en l'ocupació dels llocs de l'aula, en les situacions en què es necessita o es proporciona auxili, etc. (cfr. Goffman, 1994). La construcció social ha de

²⁵ No obstant, les anàlisis etnometodològiques i interaccionistes [simbòlics] que inclouen ja el cos tenen ací encara un dèficit teòric i empíric. Ací es vinculen els interessants assaigs de Lindemann (1993a, 1994) de fer fructífers els conceptes fenomenològics de l'experiència del cos per a l'anàlisi feminista del gènere. A més cal remetre una vegada més a als treballs de tipus historicocultural, ja citats, de Dubten, Honegger i Laqueur, sobre la «historicitat de l'organisme de gènere» (cfr. Maihofer, 1995: 21 ss.).

²⁶ Aquesta observació correspon a la «diferenciació funcional» de Luhmann (vegeu *supra*).

ser interpretada de manera manifesta com un procés reflexiu entre l'acció interactiva dels individus en situacions contingents i la «institució» summament estable del gènere. Goffman (1994) empra per a això el concepte de «reflexivitat institucional» (*ibid.*, 107) i descriu la corresponent pràctica social com *genderismus* (*ibid.*, 113)²⁷.

Per cert, en aquest punt resulta clar que la força de l'accés interaccionista per a descobrir aquelles subtils pràctiques microsocials de producció en totes les situacions quotidianes, determina al mateix temps els seus límits. Si l'horitzó temporal de la situació ha estat ultrapassat, només roman la suposició d'un «*genderismus*» abstractament actuant. Per això, l'origen històric del sistema de classificació mateix apenes sembla rellevant. Només el *codi binari de gènere* s'ha convertit sens dubte en una institució *sui generis* en les societats modernes (cfr. Gildemeister & Wetterer, 1992: 237 ss.). Les investigacions feministes ofereixen una plèthora de justificacions del fet que romanga constant l'estructura patriarcal de les relacions de gènere per damunt dels diferents «marcs socials». Però també mostren que aquests marcs estan sotmesos a processos de transformació específicament històrics, econòmics i culturals. A la concepció interaccionista del *doing gender* li falta en certa manera aquesta «dimensió profunda» de caràcter històric. És a dir, requereix la inclusió d'anàlisis historicosocials²⁸, i necessita encara, des del punt de vista de la concepció general, un altre pla: la perspectiva de les estructures del procés *considerades segons el temps de vida*.

Ja en les nostres reflexions precedents en el context de les concepcions biogràfiques de la teoria de sistemes provem expressament que els processos de construcció des del costat del subjecte són «més» que, d'una banda, reaccions establides a les condicions-marc de tipus historicosocial i, d'altra banda, interaccions de «constructors que suren lliurement» (cfr. Lindemann, 1993b: 22 ss.) en situacions contingents. Es tracta d'agafar l'autonomia relativa dels

²⁷ «Per tant, ja en el principi d'una interacció hi ha una tendència a formular coses en conceptes que es relacionen amb el gènere; d'aquesta manera la classe del gènere té a la seua disposició un perfil complet o un contenidor on poden ser atribuïdes o dipositades les característiques distintives.» (Goffman, 1994: 138). El gènere resulta per això un prototip de la classificació social en general (cfr. *ibid.*, 108).

²⁸ A la necessitat una diferenciació historicosocial de la categoria de gènere es referix de manera particularment conseqüent Becker-Schmidt (en últim lloc, 1996). Les historicitat de les relacions de gènere es mostra davant de tot en les formes canviants en si de la divisió del treball i en les variacions relacionades amb elles de les prescripcions socials dels rols de gènere i els àmbits de l'acció. Un clar exemple empíric dels processos mencionats és el «canvi de gènere de professions», que permet analitzar la producció i deconstrucció de gèneres en els plans *institucionals* (cfr. Wetterer, 1992, 1995a, b; Knapp, 1995).

subjectes actuant que –sota condicions-marc historicosocials concretes– es construeixen en situacions canviants i en interacció amb cada «història» individual de *convertir-se en dona* o *convertir-se en home*. En aquest sentit, el *doing gender* pot ser interpretat com una *estructura biogràfica*, la qual cosa confereix a aquell mode interactiu de la «producció» del gènere una dimensió temporal profunda i un principi de configuració vinculat.

Aquesta idea no se satisfà amb la mera indicació que aquell procés interactiu de *doing gender* pot ser «considerat com a base per a la identitat de la persona» (Gildemeister & Wetterer, 1992: 245). Va més enllà dels plantejaments habituals al voltant de l'«específica socialització de gènere»²⁹. El procés del *convertir-se en gènere* no s'esgota en l'apropiació ontogenètica de les regles interactives entorn de la representació del gènere. Pot ser agarrat com a procés biogràfic d'acumulació i construcció de l'experiència (cfr. Dausien, 1994; 1996a).

Aquesta perspectiva segueix de prop els «camins»³⁰ individuals a través dels «entorns d'acció» que es modifiquen històricament, que, per la seua banda, posen a disposició dels individus marcs i límits de l'experiència, que ja estan codificats des de la perspectiva del gènere i resulten específics. Així, per exemple, les possibilitats de viure una biografia com a homosexual són dependents de condicions-marc historicoculturals, del medi social concret, de les constel·lacions familiars, de les possibilitats de relació en àmbits socials pròxims, de l'accessibilitat de subcultures «gais», etc. (cfr. Scheurmann, 1996). També les oportunitats de realitzar com a dona un projecte de vida «normal», que poden estar vinculades mútuament amb la professió i la família, segons les pròpies representacions (cfr. Dausien, 1996a), no estan menys limitades que la possibilitat de portar una vida «que se n'isca del paper». Sense l'anàlisi de les condicions biogràfiques concretes, no és ampli el pas a la generalització i, amb això, a la reificació dels constructes socials.

²⁹ Precisament les concepcions de la teoria de la socialització (cfr., en resum, Nunner-Winkler, 1994) són qüestionades per la crítica (de)constructivista. Independentment d'això, si estan orientades segons la teoria de l'aprenentatge o psicoanalíticament, incorren en el perill d'una interpretació essencialista del gènere (cfr., de nou, l'exemple de la «capacitat de treball femenina» o de la «moral femenina» [nota 17]). Aquestes concepcions compartixen les forteses i les debilitats de les seues teories d'origen i tendixen o bé a una exageració de l'empremta social, o bé a fonamentar-se en la suposició d'una dinàmica pulsional biològica, interna.

³⁰ Que aquests no s'han de pensar com a estructures autopoiètiques tancades, sinó sempre com a històries d'interacció, caldria fonamentar-ho després de les reflexions precedents.

Per això, l'anàlisi de la construcció biogràfica del gènere (cfr. Dausien, 1996a) no es queda en la reconstrucció de les «rutes» individuals que recorren viatgers masculins o viatgeres femenines en un món codificat des de la perspectiva de gènere, per tal d'aprofitar per una vegada la imatge de Roth (vegeu *supra*). Es tracta més aviat de la reconstrucció de l'acumulació d'experiència biogràfica que en eixe camí ha configurat a un individu en tant que dona o home i que, per la seua banda, determina en cada cas els passos següents. Les reconstruccions empíriques de les narracions biogràfiques mostren que la història del «convertir-se en gènere» està entreteixida de manera inseparable amb la configuració única de l'experiència biogràfica (cfr. Dausien, 1996a). D'aquesta manera, la construcció social del gènere és reconstruïda de manera inversa per mitjà de tot el procés de transformació individual i històric. Per això, la deconstrucció no pot significar la supressió de la categoria de gènere, sinó en tot cas la seua transformació.

Els plantejaments sobre la construcció social del gènere resulten indubtablement convincents gràcies a la seua negativa conseqüent a teories essencialistes de la feminitat i la masculinitat. A més, mostren de manera plausible que la idea d'una autopoiesi estricta dels «sistemes personals», com defén la més teoria de sistemes més recent, s'aparta de la realitat social. Però encara no ofereixen un concepte total, consistent, de com s'ha de pensar teòricament la «construcció del gènere» i com els actors i les actrius socials contribueixen biogràficament a aquest procés. Precisament aquesta seria certament la tasca d'una teoria sociològica de la biografia. Ella, d'una banda, hauria de reconstruir la influència de les construccions socials sobre les vides individuals, el mode i manera com les estructures s'instal·len en el terreny de la «subjectivitat». I, d'altra banda, hauria de fer transparent com els individus reaccionen de manera summament obstinada a tota influència de l'exterior. Aquesta autoreferencialitat oberta cap a l'exterior de l'elaboració biogràfica serà desenvolupada per mitjà d'exemples en l'epígraf següent.

4. Biografia com a temporalització singular de les estructures socials: contribució a la biograficitat del social

Per tot l'anterior, cal percebre conseqüentment la «socialitat» des de la perspectiva biogràfica –no per a desmentir el caràcter «objectiu» de la influència exterior, estructural, sinó per a comprendre la semàntica amb què força a codificar el «sistema físic» d'allò social. Independentment de si som dones o hòmens, transsexuals o lesbianes, treballadors o professores, vells o jóvens, de si estem en crisi o som mimats per l'èxit, ens uneix una peculiar disposició per a la nostra vida: a saber, el sentiment bàsic, sorprenent i contrafàctic en tota regla, que som actors i planificadors de la nostra biografia i que podem produir una vegada i una altra una certa continuïtat del nostre «ser nosaltres mateixos» (cfr., sobre açò, Alheit, 1993b: 390 ss.). A aquest sentiment bàsic es refereixen les concepcions clàssiques de la identitat, encara que no hi tinguen cap base empírica (cfr., criticant açò, Fischer-Rosenthal-Fischer-Rosenthal, 1994, 1995b). «Ningú no és “així” d'una vegada per sempre, sinó que s'és algú que se “ha desenvolupat” o “ha canviat”.» (Fischer-Rosenthal-Fischer-Rosenthal, 1995a: 51).

Aquesta contradicció d'un sentiment generalitzat d'identitat amb la trivialitat de transformacions contínuament forçades es pot «salvar» només per mitjà de la concepció que les influències externes no són percebudes mai «com a tals», sinó només sota l'aspecte d'experiències acumulades. Aquests experiències no són, per cert, cap cosa banal. És important si sóc una dona o si sóc un home (vegeu *supra*). Certament el meu *habitus* biogràfic està marcat pels fets que realitze en un determinat medi social (cfr. Alheit, 1996b). No hi ha dubte que la migració forçada dels meus pares deixa una empremta irreversible en la meua vida (cfr. Apitzsch, 1990). També el temps, que me marca fases biogràfiques decisives, acompanya a la meua vida (clàssicament: Mannheim, 1964): Continue sent «seixanta-vuitista» encara que m'haja distanciat àmpliament de les idees de llavors. Sóc membre de la «generació de la guerra», fins i tot si el meu nét em veu com una iaia acomodada. Per tant, les empremtes de les condicions «objectives», que m'han marcat, no estan esborrades en absolut. Però la «lògica», per mitjà de la que actuen, ha de ser descrita encara de manera més precisa.

Sembla plausible que aquell «sentiment bàsic» no és efectivament un esquema d'acció intencional, un pla biogràfic conscient i desitjat, sinó una espècie de «sentit» ocult després de les estructures variades dels processos dels nostres cursos de vida (cfr. Schütze, 1981, 1984), la *intuïció* indubtablement virulenta, però disponible estratègicament de manera no

condicionada, que, malgrat tota l'índole contradictòria, es tracta de «la nostra» vida (cfr. Bude, 1984: 7 ss.). Com s'arriba a aital intuïció i què «lògica» s'oculta darrere d'ella? Evidentment, està prop d'«allò no intencional» de manera més decisiva que d'«allò que es desitja activament». No és l'èxit o el fracàs dels plans que elaborem allò que respon d'aquest sentiment bàsic, sinó un «*saber de fons*» específic, que també esmorteix la impressió amenaçadora de la pèrdua de consistència i coherència de la nostra experiència. Es tracta del fenomen de la capacitat de connexió dels llocs problemàtics de la biografia amb les experiències ja acumulades. Aitals experiències estan evidentment estructurades de la manera com les assumim habitualment. No tenen en absolut el caràcter de vivències arbitràriament acumulades, que hem fet en el curs de la nostra biografia, sinó una *configuració* concreta (cfr., sobre açò, Rosenthal, 1995). Podem caracteritzar-la com «construcció biogràfica» (Alheit et al., 1992; Dausien, 1996a), com una mena de «guió de procés» de la nostra vida concreta (Fischer-Rosenthal-Fischer-Rosenthal, 1995a) –una estructura, que no és en absolut estratègica, però que no obstant resulta generativa i de la qual podem disposar intuïtivament, precisament de *la nostra* biografia.

Aquesta «configuració» no s'ha de representar ja com una presó, perquè no es tracta d'un sistema hermèticament tancat. Ella encarna més prompte, de manera extraordinàriament plàstica, aquella estructura de reelaboració que hem indicat, d'una autoreferencialitat oberta a l'exterior, que percep, valora la importància, ignora o permet l'ingrés, i es modifica a ella mateixa en aquest procés³¹. Per això resulta útil la figura intel·lectual constructivista, segons la qual aquest procés ha de ser considerat en sentit estricte com a comunicació d'un estat *intern*. Al mateix temps sembla altament plausible interpretar aquest «estat», en gran manera, com a condicions externes *codificades*, com una cadena de «pertorbacions» socials reelaborades, la successió peculiar de la qual determina la lògica de reelaboració de tota nova pertorbació (cfr. Alheit, 1997b). Aquest «món intern del món extern» és no sols una construcció espontània, que produeix la nostra memòria com a reacció a nous impulsos externs, per a salvaguardar la seua continuïtat i consistència. Ha de ser agafat com

³¹ Per a una modificació d'un tipus comparable, Maturana i Varela van proposar la convincent metàfora de les «corrents marines» (cfr. 1987: 14 s.; 86 s., 119 ss.), d'un moviment que no modifica la direcció de manera abrupta, sinó que permet, en el nivell de tolerància d'uns impulsos bàsics anteriorment existents i dominants, desplaçaments que es realitzen molt a poc a poc

«construcció en el temps», com a *temporalització biogràfica de les estructures socials*. Podríem considerar-ho com una espècie de «codi d'experiència», com una semàntica individual, els plans de realització de la qual es poden vincular als jocs col·lectius de llenguatge.

Per això, les construccions biogràfiques no són entitats tancades. El seu caràcter és «transitori» (cfr., també, Schimank, 1988). Expressat gràficament, els seus contorns són suaus i flexibles. No obstant això observem, sobretot en les crisis biogràfiques, que existeixen per a nosaltres determinats límits formals. A saber, coneixem situacions en què ens falla la vinculació de noves experiències. Ja no podem atendre una exigència que se'ns planteja o a un comportament amb què hem estat confrontats inesperadament. I això ens irrita. Ens falta l'instrumental amb què manejar-nos. Sentim que se'ns exigeix massa. Les coses, com se sol dir, ens ultrapassen. No podem alliberar-nos del sentiment que vivim «a contracorrent». Fracassem en la nostra promoció social perquè ens falten els recursos culturals per a ocupar les noves posicions en l'espai social (cfr. Alheit, 1996b). O sentim senzillament que les condicions sota les quals hem d'anar tirant no ens deixen molt de marge. Però potser ens sorprenga també un sentiment completament contraposat: que se'ns obrin «mons» completament nous, que hem tingut una experiència qualitativament nova, que la nostra vida futura ha estat modificada. Llavors, tot açò indica que, darrere de les experiències quotidianes, s'amaga una «lògica», que concerneix a tota la nostra vida personal. Entre el «món exterior» i el «món interior» es generen construccions biogràfiques.

Eixes construccions excedeixen indubtablement allò que nosaltres podem narrar de les nostres vides. Són, en primer lloc, referències amagades a les condicions estructurals en què ens trobem. Bourdieu va demostrar convincentment aquest fet amb el *concepte d'habitus*. I qui conega la seua anàlisi desvetladora de la forma de vida particular que produeix l'habitus social de la petita burgesia (francesa) (cfr. Bourdieu, 1978: 169 ss.) s'estremirà del «poder» de les condicions-marc estructurals. Les construccions biogràfiques tenen, no obstant això, un altre aspecte: produïm en el curs de la nostra vida, en relació a nosaltres mateixos i als nostres marcs socials, «més» sentit que «apreciem des de la perspectiva de la nostra autotematització biogràfica» (Bude, 1985: 85). Disposem d'un «saber *a tergo*» biogràfic, que ens transporta des del principi al lloc, a l'espai social, en el que ens movem, ens exercim i ens esgotem. Per això, cap de nosaltres té totes les possibilitats imaginables. Però en el marc d'un potencial de

transformació limitat tenim més oportunitats de les que realitzarem mai. Podem –arreglant una vegada més l'estimulant metàfora de la neurobiologia (vegeu *supra*)– començar «una vegada i una altra des del principi». Les històries de vida disposen d'un sobrepotencial, que en un altre lloc hem denominat «*biograficitat*» (Alheit, 1990b; Dausien, 1996a): la capacitat que tenim des d'un principi d'utilitzar els estímuls que procedeixen de l'exterior, de manera obstinada, per a l'autodesplegament, açò és (en un sentit completament «apedagògic») per a *aprendre*.

Les construccions biogràfiques ens proporcionen socialitat gràcies a la capacitat de configuració de què disposen els individus; aquesta capacitat demostra la *biograficitat d'allò social* (cfr., de manera detallada, Alheit, 1990b; 1993b). Això significa efectivament que només podem «tindre» allò social *de manera autorreferencial* –gràcies al fet que ens referim a nosaltres mateixos i a la nostra història de vida. Aquesta idea del constructivisme radical manté una provocació intel·lectual de considerable estimul teòric. Significa alhora que aquesta autoreferencialitat ha de ser «porosa» cap a l'exterior. La seua pràctica de reelaboració «comprén» –en certa manera, *en passant*– el codi de les pertorbacions socials. La seua pròpia «gramàtica» és el resultat d'una cadena d'interaccions precedents. Per això, les biografies modernes no són sistemes hermèticament tancats. Estan ordenades sobre l'«autopoiesi» d'una societat civil (cfr. Alheit, 1995b).

Traducció: Francesc J. Hernández i Dobon. Departament de Sociologia i Antropologia Social. Universitat de València

Bibliografia

- Alheit, Peter (1990a): «Alltag und Biographie. Studien zur gesellschaftlichen Konstitution biographischer Perspektiven. Informe del seminari de la línia de recerca «Treball i formació», vol. IV, Bremen: Universitat de Bremen, nova edició ampliada.
- (1990b): «Der “biographische Ansatz” in der Erwachsenenbildung», en Wilhelm Mader (ed.): *Weiterbildung und Gesellschaft. Theoretische Modelle und politische Perspektiven*. Bremen: Universitat de Bremen, pp. 289-337.

- (1993): «Transitorische Lernprozesse: Das “biographische Paradigm” in der Weiterbildung», en W. Mader (ed.): *Weiterbildung und Gesellschaft. Grundlagen wissenschaftlicher und beruflicher Praxis in der Bundesrepublik Deutschland*, 2^a ed., pp. 343-418. Bremen.
- (1994): *Zivile Kultur. Verlust und Wiederaneignung der Moderne*, Frankfurt a. M.; Nova York, Campus Verlag.
- (1995): «Zur Soziologie der “Zivilgesellschaft”», *Dialektik*, 1995, 3: 135-150.
- (1996): «Changing basic rules of biographical construction: Modern biographies at the end of the 20th century», en A. Weymann & W. R. Heinz (eds.): *Biography and Society. Interrelationships between Social Structure, Institutions and the Life Course*. Weinheim: DSV.
- (1997): «Neue theoretische Aspekte der Biographieforschung», en Bettina Dausien (ed.): *Biographie und Lebenswelt. Interdisziplinäre Ansätze zur Biographieforschung*. Bremen (en preparació).
- Alheit, Peter & Dausien, Bettina (1985): *Arbeitsleben. Eine qualitative Untersuchung von Arbeiterlebensgeschichten*. Frankfurt a. M.; Nova York: Campus.
- (1990): *Arbeiter Biographien. Zur thematischen Relevanz der Arbeit in proletarischen Lebensgeschichten. Eine exemplarische Untersuchung im Rahmen der «biographischen Methode»*. Forschungsschwerpunkt Arbeit und Bildung; 2. Bremen: Universität de Bremen. Edició ampliada com Forschungsschwerpunkt Arbeit und Bildung; 3.
- (1996): «Bildung als “biographische Konstruktion”? Nichtintendierte Lernprozesse in der organisierten Erwachsenenbildung», en *Report XXXIX* (1997), pp. 33-45.
- Alheit, Peter et al. (1990): *Abschied von der Lohnarbeit? Diskussionsbeiträge zu einem erweiterten Arbeitsbegriff*. Bremen: Universität Bremen.
- (1992): *Biographische Konstruktion. Beiträge zur Biographieforschung. Informe del seminari de la línia de recerca «Trellall i formació»*, vol. IXX, Bremen: Universität de Bremen.
- Alheit, Peter & Hoerning, Erika M. (eds.) (1989a): *Biographisches Wissen. Beiträge zu einer Theorie lebensgeschichtlicher Erfahrung*. Frankfurt a. M.
- (1989b): «Biographie und Erfahrung. Eine Einleitung», en Alheit & Hoerning (eds.), 1989a: 8-23.
- an der Heiden, Ulrich; Roth, Gerhard & Schwegler, Hans (1986): «Die Organisation der Organismen: Selbsterstellung und Selbsterhaltung», *Funkt. Biol.. Med.*, 5: 330-346.
- Apitzsch, Ursula (1990): *Migration und Biographie. Zur Konstitution des Interkulturellen in den Bildungsgängen junger Erwachsener der zweiten Migrantengeneration*. Escrito de habilitación. Bremen: Universität Bremen.
- Arnold, Rolf (1995): «Neuere Systemtheorien und Erwachsenenpädagogik», en Derichs-Kuntzmann, 1995; 31-37.
- Becker-Schmid, Regina (1996): «Einheit - Zweiheit - Vielheit. Identitätslogische Implikationen in feministischen Emanzipationskonzepten», *Zeitschrift für Frauenforschung*, XIV, 1/2: 5-18.
- Berger, P. & Luckmann, T. (1967): *The Social Construction of Reality*. Nova York: Doubleday.
- (1969): *Die gesellschaftliche Konstruktion der Wirklichkeit. Eine Theorie der Wissenssoziologie*. Frankfurt a. M. [trad. alem. de Berger & Luckmann, 1967].

- Bourdieu, P. (1978): «Klassenschicksal, individuelles Handeln und das Gesetz der Wahrscheinlichkeit», en Pierre Bourdieu et al. (eds.): *Titel und Stelle. Über die Reproduktion sozialer Macht*. Frankfurt a. M.: Europäische Verlagsanstalt: 169-226.
- (1983): «Ökonomisches Kapital, kulturelles Kapital, soziales Kapital», en Kreckel, Reinhard (ed.) (1983): *Soziale Ungleichheiten. Soziale Welt, Sonderband 2*. Göttingen: Schwartz: 183-188.
- (1990): «Die biographische Illusion», *Bios*, 3, 1: 75-81; vers. orig. «L'illusion biographique» en *Actes de la recherche en sciences sociales*, núms. 62-63 (1986): 69-72.
- Bude, Heinz (1984): «Rekonstruktion von Lebenskonstruktionen - eine Antwort auf die Frage, was Biographieforschung bringt», en Martin Kohli & Günther Robert (eds.): *Biographie und soziale Wirklichkeit. Neue Beiträge und Forschungsperspektiven*. Stuttgart: Metzler, 7-28.
- (1985): «Die individuelle Allgemeinheit des Falls», en Hans-Werner Franz (ed.): *XXII Deutscher Soziologentag, 1984. Beiträge des Sektions- und Ad-hoc-Gruppen*. Opladen: Westdeutscher Verlag, 84-86.
- Butler, Judith (1991a): *Das Unbehagen der Geschlechter*. Frankfurt a. M.: Suhrkamp.
- (1991b): «Variationen zum Thema Sex und Geschlecht. Beauvoir, Wittig und Foucault», en Gertrud Nunner-Winkler (ed.): *Weibliche Moral. Die Kontroverse um eine geschlechtsspezifische Ethik*. Frankfurt a. M., Nova York; Campus, pp. 56-76.
- (1994): «Phantasmatische Identifizierung und die Annahme des Geschlechts», en: *Geschlechterverhältnisse und Politik*. Ed. del Institut für Sozialforschung Frankfurt. Frankfurt a. M.: Suhrkamp, pp. 101-138.
- Christiansen, Kerrin (1995): «Biologische Grundlagen der Geschlechterdifferenz», en Pasero & Braun (eds.), 1995: 13-28.
- Dausien, Bettina (1990): «Meine Kinder brauchten 'ne Mutter..., aber trotzdem die Arbeit und der ganze Trubel haben mir gefehlt», en Peter Alheit et al., 1990: 121-146.
- (1994): «Auf der Suche nach dem eigenen Leben? Lernprozesse in weiblichen Biographien», en Alheit et al., 1994: 572-592.
- (1996a): *Biographie und Geschlecht. Zur biographischen Konstruktion sozialer Wirklichkeit in Frauenlebensgeschichten*. Bremen: Donat.
- (1996b): *Biographie und Geschlecht. Zur biographischen Konstruktion sozialer Wirklichkeit in Frauenlebensgeschichten*. Bremen: (manuscrit inèdit).
- Duden, Barbara (1987): *Geschichte unter der Haut. Ein Eisenacher Arzt und seine Patientinnen um 1730*. Stuttgart: Klett-Cotta.
- (1991): *Der Frauenleib als öffentlicher Ort*. Hamburgo, Zúrich: Luchterhand Literaturverlag.
- Fischer-Rosenthal, Wolfram (1994): «Subjects, parasites and identities: biography as a substitute for some problematic ego-concepts of modernity», comunicació presentada en el XIII Congrés Mundial de Sociologia, celebrat a Bielefeld. Berlín (manuscrit inèdit).
- (1995a): «Schweigen – Rechtfertigen – Umschreiben. Biographische Arbeit im Umgang mit deutschen Vergangenheiten», en Fischer-Rosenthal, Wofram & Alheit, Peter (eds., amb la col. d'Erika M. Hoerning): *Biographien in Deutschland. Soziologische Rekonstruktionen gelebter Gesellschaftsgeschichte*. Opladen: Westdeutscher Verlag, pp. 43-86.

- (1995b): «From “Identity” to “Biography”. On the social construction of biography and the question of social order in modern times.», en I. Kashti (ed.): *The Problem of Jewish Identity Today*. Tel Aviv; Nova York (en premsa).
- Garfinkel, Harold (1967): *Studies in Ethnomethodology*. Englewood Cliffs, N. J.: Prentice-Hall.
- Gerhard, Ute (ed.): *Differenz und Gleichheit. Menschenrechte haben (k)ein Geschlecht*. Frankfurt a. M.: Helmer.
- Gildemeister, Regine & Wetterer, Angelika (1992): «Wie Geschlechter gemacht werden. Die soziale Konstruktion der Zweigeschlechtlichkeit und ihre Reifizierung in der Frauenforschung», en Knapp, Gudrun-Axeli & Wetterer, Angelika (ed.): *Traditionen Brüche. Entwicklungen feministischer Theorie*. Freiburg: Kore, pp. 201-254.
- Goffman, Erving (1977): «The arrangement between the sexes», *Theory and Society*, 4: 301-331.
- (1994): *Interaktion und Geschlecht*. Herausgegeben und eingeleitet von Hubert A. Knoblauch. Mit einem Nachwort von Helga Kotthoff. Frankfurt a. M.; Nova York: Campus.
- Haas, Erika (ed.): *Verwirrung der Geschlechter. Dekonstruktion und Feminismus*. Munic, Viena: Profil.
- Habermas, Jürgen (1981): *Theorie des kommunikativen Handelns*. 2 vols. Frankfurt a. M.: Suhrkamp.
- (1992): *Faktizität und Geltung. Beiträge zur Diskurstheorie des Rechts und des demokratischen Rechtsstaats*. Frankfurt a. M. (trad. cast.: Habermas, 1998).
- (1998): *Facticidad y validez*. Madrid: Trotta (trad. de Habermas, 1992).
- Hagemann-White, Carol (1984): *Sozialisation: weiblich-männlich?*. Opladen: Leske & Budrich.
- (1988): «Wir werden nicht zweigeschlechtlich geboren...», en Hagemann-White, Carol & Rerrich, Maria S. (eds.): *FrauenMännerBilder. Männer und Männlichkeit in der feministischen Diskussion*. Bielefeld: AJZ Verlag, pp. 224-235.
- Hanses, Andreas (1992): «Biographische Strukturierung von Erkrankungs- und Gesundungsprozessen. Die Gesundheitsgeschichte einer an Epilepsie erkrankten Frau», en Alheit et al., 1992: 71-98.
- (1996): *Epilepsie als biographische Konstruktion. Eine Analyse von Erkrankungs- und Gesundungsprozessen anfallserkrankter Menschen anhand erzählter Lebensgeschichten*. Bremen: Donat.
- Hegel, G. W. F. (1981): *Fenomenología del espíritu*. Mèxic: Fondo de cultura económica, 4a reimpr.
- Hischauer, Stefan (1993a): «Dekonstruktion und Rekonstruktion. Plädoyer für die Erforschung des Bekannten», *Feministische Studien*, 11, 2: 55-67.
- (1993b): *Die Soziale Konstruktion der Transsexualität. Über die Medizin und den Geschlechtswechsel*. Frankfurt a. M.: Suhrkamp.
- Honegger, Claudia (1991): *Die Ordnung der Geschlechter. Die Wissenschaften vom Menschen und das Weib, 1750-1850*. Frankfurt a. M.: Campus.
- Kallmeyer, Werner & Schütze, Fritz (1977): «Zur Konstitution von Kommunikationsschemata der Sachverhaltsdarstellung. Exemplifiziert am Beispiel von Erzählungen und Beschreibungen», en Dirk Wegner (ed.): *Gesprächsanalysen*. Hamburg: Buske: 159-274.

- Kessler, Suzanne J. & McKenna, Wendy (1978): *Gender: An Ethnomethodological Approach*. Nova York: Wiley.
- Knapp, Gudrun-Axeli (1994): «Politik der Unterscheidung», en *Geschlechterverhältnisse und Politik*. Ed. del Institut für Sozialforschung Frankfurt. Frankfurt a. M.: Suhrkamp, pp. 262-287.
- (1995): «Politik der Unterscheidung», en Regina Becker-Schmidt & Gudrun-Axeli Knapp (eds.): *Das Geschlechterverhältnis als Gegenstand der Sozialwissenschaften*. Frankfurt a. M., Nova York: Campus, pp. 163-194.
- Kotthoff, Helga (1994): «Geschlecht als Interaktionsritual?», epílogo de Goffman, 1994: 159-194.
- Krappmann, Lothar (1982): *Soziologische Dimensionen der Identität. Strukturelle Bedingungen für die Teilnehmer an Interaktionsprozessen*. Stuttgart: Klett.
- Kotthoff, Helga (1994): «Geschlecht als Interaktionsritual?», epílogo de Goffman, 1994: 159-194.
- Laqueur, Thomas (1992): *Auf den Leib geschrieben. Die Inszenierung der Geschlechter von der Antike bis Freud*. Frankfurt a. M., Nova York: Campus.
- Lindemann, Gesa (1993a): «Wider die Verdrängung des Leibes aus der Geschlechtskonstruktion», *Feministische Studien*, 11, 2: 44-54.
- (1993b): *Das paradoxe Geschlecht. Transsexualität im Spannungsfeld von Körper, Leib und Gefühl*. Frankfurt a. M.: Fischer.
- (1994): «Die Konstruktion der Wirklichkeit und die Wirklichkeit der Konstruktion», en Theresa Wobbe & Gesa Lindemann (eds.): *Denkachsen. Zur theoretischen und institutionellen Rede vom Geschlecht*. Frankfurt a. M.: Suhrkamp, pp. 115-146.
- Lorber, Judith & Farrell, Susan A. (1991): *The Social Construction of Gender*. Newbury Park; Londres; Nueva Delhi: Sage.
- Luhmann, Niklas (1980): *Gesellschaftsstruktur und Semantik. Studien zur Wissenssoziologie der modernen Gesellschaft*, vol. I. Frankfurt a. M.: Suhrkamp.
- (1984): *Soziale Systeme. Grundriß einer allgemeinen Theorie*. Frankfurt a. M.: Suhrkamp.
- (1985): «Die Autopoiesis des Bewußtsein», *Soziale Welt*, núm. 36: 402-446.
- (1989): «Individuum, Individualität, Individualismus», en Niklas Luhmann: *Gesellschaftsstruktur und Semantik. Studien zur Wissenssoziologie der modernen Gesellschaft*, tomo III. Frankfurt a. M.: Suhrkamp, 149-258.
- (1990): *Ökologische Kommunikation*, 3 ed., Opladen: Westdeutscher Verlag.
- (1993): *Soziologische Aufklärung 5: Konstruktivistische Perspektiven*, 2^a ed., Opladen: Westdeutscher Verlag.
- Luhmann, Niklas & Schorr, Karl-Eberhard (1982): «Personale Identität und Möglichkeiten der Erziehung», en Niklas Luhmann & Karl-Eberhard Schorr (ed.): *Zwischen Technologie und Selbstreferenz*. Frankfurt a. M.: Suhrkamp, pp. 224-261.
- Maihofer, Andrea (1994): «Geschlecht als Existenzweise. Einige kritische Anmerkungen zu aktuellen Versuchen zu einem neuen Verständnis von "Geschlecht"», en: *Geschlechterverhältnisse und Politik*. Ed. Institut für Sozialforschung Frankfurt. Frankfurt a. M.: Suhrkamp, pp. 168-187.
- (1995): *Geschlecht als Existenzweise. Macht, Moral, Recht und Geschlechterdifferenz*. Frankfurt a. M.: Helmer.

- Mannheim, Karl (1964): «Das Problem der Generationen», en *id.: Wissenssoziologie. Auswahl aus dem Werk*. Neuwied i Berlín: Luchterhand: 509-565.
- Maturana, Humberto R. (1970): «Neurophysiology of Cognition», en Paul Garvin (ed.): *Cognition: A multiple view*. Nova York; Washington: Spartan Books, 3-23.
- (1978): «The biology of language», en George A. Miller & E. Lenneberg (ed.): *The Biology and Psychology of Language*. Nova York: Plenum Press.
- (1987a): «Kognition», en Siegfried Schmidt (ed.): *Der Diskurs des Radikalen Konstruktivismus*. Frankfurt a. M.: Suhrkamp, pp. 89-118.
- (1987b): «Biologia der Sozialität», en Siegfried Schmidt (ed.): *Der Diskurs des Radikalen Konstruktivismus*. Frankfurt a. M.: Suhrkamp, pp. 287-302.
- Maturana, Humberto R. & Varela, Francisco J. (1975): «Autopoietic Systems», en Biological Computer Laboratory. Report núm. 9.4. Urbana: University of Illinois.
- (1987): *Der Baum der Erkenntnis. Die biologischen Wurzeln des menschlichen Erkennens*. Berna; Munic: Scherz.
- Nassehi, Armin (1994): «Differenz als Signum - Einheit als Horizont. Zur Zeitdiagnose posttraditionaler Vergesellschaftung», *Sozialwissenschaftliche Literaturrundschau*, 20: 81-90.
- Nassehi, A. & Weber, Georg (1990): «Zu einer Theorie biographischer Identität. Epistemologische und systemtheoretische Argumente», *B.I.O.S. Zeitschrift für Biographie Forschung und Oral History*, vol. III, núm. 2, pp. 153-187.
- Nicholson, Linda (1994): «Was heißt "gender"?», en: *Geschlechterverhältnisse und Politik*. Ed. del Institut für Sozialforschung Frankfurt. Frankfurt a. M.: Suhrkamp, pp. 188-220.
- Nunner-Winkler, Gertrud (1991): «Zur geschlechtsspezifischen Sozialisation», en *Sozialwissenschaftliche Frauenforschung in der Bundesrepublik Deutschland. Bestandsaufnahme und forschungspolitische Konsequenzen*. Edición de la Senateskommission für Frauenforschung der Deutschen Forschungsgemeinschaft. Berlín: Akademie Verlag, 61-83.
- Nunner-Winkler, Gertrud (ed.) (1991): *Weibliche Moral. Die Kontroverse um eine geschlechtsspezifische Ethik*. Frankfurt a. M., Nova York: Campus.
- Osterland, Martin (1993): «Die Mythologisierung des Lebenslaufs. Zur Problematik des Erinnerns», en Martin Baethge & Wolfgang Eßbach (eds.): *Soziologie: Entdeckungen im Alltäglichen. Hans Paul Bahrdt. Festschrift zu seinem 65. Geburtstag*. Frankfurt a. M.; Nova York: Campus, pp. 279-290.
- Pasero, Ursula & Braun, Friederike (eds.) (1995): *Konstruktion von Geschlecht*. Pfaffenweiler: Centaurus.
- Rosenthal, Gabriele (1995): *Erlebte und erzählte Lebensgeschichte. Gestalt und Struktur biographischer Selbstbeschreibungen*. Frankfurt a. M.; Nova York: Campus.
- Roth, Gerhard (1985): «Die Selbstreferentialität des Gehirns und die Prinzipien der Gestaltwahrnehmung», *Gestalt Theory*, 7, 4: 228-244.
- (1987a): «Erkenntnis und Realität: Das reale Gehirn und seine Wirklichkeit», en Siegfried Schmidt (ed.): *Der Diskurs des Radikalen Konstruktivismus*. Frankfurt a. M.: Suhrkamp, pp. 229-255.

- (1987b): «Autopoiesis und Kognition: Die Theorie H. R. Maturanas und die Notwendigkeit ihrer Weiterentwicklung», en Siegfried Schmidt (ed.): *Der Diskurs des Radikalen Konstruktivismus*. Frankfurt a. M.: Suhrkamp, pp. 256-286.
- Roth, Gerhard & Schwegler, Hans (ed.) (1981): *Self-organizing Systems. An Interdisciplinary Approach*. Frankfurt a. M., Nova York: Campus.
- Schäffer, Ortfried (1995): «Bildung als kognitiv strukturierte Umweltaneignung», en Derichs-Kuntzmann, 1995; 55-62.
- Scheuermann, Antonius (1994): *Sexualbiographien. Eine empirische Studie zur biographischen Konstruktion von Sexualität am Beispiel homosexueller Männer*. Diss. phil. Universität Bremen, Bremen.
- (1996): *Sexualbiographien. Eine empirische Studie zur biographischen Konstruktion von Sexualität am Beispiel homosexueller Männer*. Bremen: Donat.
- Schimank, Uwe (1988): «Biographie als Autopoiesis - eine systemtheoretische Rekonstruktion von Individualität», en Hans-Georg Brose & Bruno Hildenbrand (ed.): *Vom Ende des Individuums zur Individualität ohne Ende*. Opladen: Leske & Budrich, pp. 55-72.
- Schmidt, Siegfried J. (ed.) (1987): *Der Diskurs des Radikalen Konstruktivismus*. Frankfurt a. M.: Suhrkamp.
- Schütz, Alfred & Luckmann, Thomas (1979): *Strukturen der Lebenswelt*, vol. I. Frankfurt a. M.: Suhrkamp.
- Schütze, Fritz (1984): «Kognitive Figuren des autobiographischen Steigreiferzählens», en Martin Köhli & Gunther Robert (eds.): *Biographie und soziale Wirklichkeit. Neue Beiträge und Forschungsperspektiven*. Stuttgart: Metzler, 78-117.
- Siebert, Horst (1996): *Didaktisches Handeln in der Erwachsenenbildung. Didaktik aus konstruktivistischer Sicht*. Neuwied; Kriftel; Berlín: Luchterhand.
- Soeffner, Hans Georg (1992): «Rekonstruktion statt Konstruktivismus. 25 Jahre "Social Construction of Reality"», *Soziale Welt*, XLIII: 478-481.
- Varela, Francisco J. (1979): *Principles of Biographical Autonomy*. Nova York; Oxford; Elsevier-North Holland.
- (1981): «Autonomy and Autopoiesis», en Gerhard Roth & Hans Schwegler (eds.) (1981): *Self-organizing Systems. An Interdisciplinary Approach*. Frankfurt a. M.; Nova York: Campus, pp. 14-23.
- (1987): «Autonomy and Autopoiesis», en Siegfried Schmidt (ed.): *Der Diskurs des Radikalen Konstruktivismus*. Frankfurt a. M.: Suhrkamp, pp. 119-132.
- Varela, Francisco J.; Maturana, Humberto R. & Uribe, Ricardo B. (1974): «Autopoiesis, the organization of living systems: its characterization and a model», *Biosystems*, 5: 125 ss.
- Wagner, Gerhard & Ziprian, Heinz (1992): «Identität oder Differenz? Bemerkungen zu einer Aporie in Niklas Luhmann Theorie selbstreferentieller Systeme», *Zeitschrift für Soziologie*, 21, 6: 394-405.
- Watzlawick, Paul (1994): «Wirklichkeitanpassung oder angepasste "Wirklichkeit"? Konstruktivismus und Psychotherapie», en *Einführung in den Konstruktivismus. Mit Beiträgen von Heinz von Foerster u. a.* Munic; Zürich: Piper, pp. 89-108.
- West, Candace & Zimmerman, Don H. (1987): «Doing gender», *Gender and Society*, 1, 2: 125-151.

- Wetterer, Angelika (1992): «Hierarchie und Differenz im Geschlechterverhältnis. Theoretische Ansätze zur Analyse der Marginalität von Frauen in hochqualifizierten Berufen», en Angelika Wetterer (ed.): *Profession und Geschlecht. Über die Marginalität von Frauen in hochqualifizierten Berufen*. Frankfurt a. M., Nova York: Campus.
- (1995a): «Dekonstruktion und Alltagshandeln. Die (möglichen) Grenzen der Verfeschlechtlichung von Berufsarbeit», en Wetterer (ed.), 1995: 223-246.
- (1995b): «Das Geschlecht (bei) der Arbeit. Zur Logik der Vergeschlechtlichung von Berufsarbeit», en Pasero & Braun (eds.), 1995: 199-223.
- Wetterer, Angelika (ed.) (1995): *Die soziale Konstruktion von Geschlecht in Professionalisierungsprozessen*. Frankfurt a. M., Nova York: Campus.
- Wobbe, Theresa & Lindemann, Gesa (eds.) (1994): *Denkachsen. Zur theoretischen und institutionellen Rede von Geschlecht*. Frankfurt a. M.: Suhrkamp.